

ÇEVİRİ/TRANSLATION

KONSOLOS YARDIMCISI C.H. DICKSON'UN TRABLUS'TAN GADEMİS'E SEYAHATİNE DAİR RAPORUNDAN ALINTI (1852)*

Çev. Abdullah ÖZDAĞ**

Makale Bilgisi	Article Info
Başvuru: 06.12.2016	Received: December 06, 2016
Kabul: 30.01.2017	Accepted: January 30, 2017

Çevirmenin Notu

Libya'nın başkenti Trablusgarp'a/Tripoli yaklaşık 550 km. uzaklıkta bulunan Gademis, Tunus-Cezayir sınırına yakın etrafı çöllerle çevrili önemli bir bölgedir. Doğu kısmında kayalık bölgelerden oluşan Hammâdetü'l Hamrâ, batısında kumlu çöl bölgesi bulunmaktadır. Gademis, eski zamanlardan itibaren Sahra altı Afrika'sıyla transit ticaretin çöl bölgelerine başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Çoğunlukla çöl bölgelerinden oluşan Gademis, Cebel bölgesinin güney kesiminden Tunus'a kadar uzanan bölgenin batısında yer almaktadır. Gademis'in hinterlandı, Kuzeyde Cebel ve Beni Ulid bölgesine ve doğuda Urfilla bölgesi sınırlarına kadar uzanmaktadır.

* İngilizce orijinali *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 22 (1852), s.131-136'da İngiltere'nin Libya Konsolos Yardımcısı C.H.Dickson tarafından yayınlanmıştır. Çeviren tarafından hazırlanan ön bilgi ve değerlendirmesiyle birlikte sunulmaktadır.

** Yrd. Doç.Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü/Nevşehir, anka.06@hotmail.com.

19. yüzyılda Sudan'ın en işlek kervan yolu Trablus-Gadamis-Gat-Agades-Zinder-Kano yoluydu. Merkezi Afrika'nın önemli merkezlerinden olan Tibesti, Sukoto, Kano, Ganem, Vaday, Bornu ticaret yolunun ve Sahra ulaşım hatlarının Trablus şehrinden sonra önemli menzil noktaları güneyde Gadamis, Fizan Sancağı'nın merkezi Merzuk ve güney batıda Gat beldeleriydi.

Gadamis, bu kervan yolunun en önemli merkeziydi ve halkının ticarete olan ilgisinden dolayı sahra ticaretinin vazgeçilmez unsuruydu. Fransa, Cezayir'i 1830'da işgal ettikten sonra transit ticareti kendi lehine çevirmek amacıyla yapmış olduğu faaliyetler sınır bölgesinde bulunan Gadamis'in önemini giderek artırdı. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında sınır sorunları süreklilik arz etmişti. Nitekim Canet Havzasındaki Osmanlı-Fransa mücadelesi ile Gat ve Gadamis bölgelerinde Fransa'nın yapmış olduğu sınır ihlalleri Osmanlı Devleti'ni oldukça meşgul etmişti.

Gademis'in Sadece transit ticaret yolu üzerinde olması değil aynı zamanda Roma dönemine ait kalıntıların bulunması da Avrupalı seyyahların dikkatini çekmişti. Özellikle Laing ve Richardson isimlerinde seyyahlar bölgeyi ziyaret etmiş, ardından 1852'de İngiliz diplomat Dickson bölgede bulunmuştu. 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı idari sisteminde Gademis, coğrafi önemi nedeniyle herhangi bir idari değişikliğe maruz kalmadan Cebel-i Garbi Sancağı'na bağlı bir kaza olarak idare edilmiştir. Osmanlı idaresinde Merkezi Yefrin olan Cebel-i Garbi Sancağı Gadamis, Fesato, Nalut ve Havz olmak üzere dört kaza ve Kekle, Mizda ve Zenetan ismiyle üç nahiyeden oluşmaktaydı.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde daha çok İngiliz, Fransız ve Alman seyyahlar Trablusgarp'ta seyahat ederek araştırma yapmak için izin talep etmekte ve genellikle yerel idarecilerin onayını almaktaydılar. Nitekim Gademis bölgesine Alman, İtalyan ve Fransız birçok bilim adamı ve seyyah gelmişti. Hatta Gademis bölgesine olan ilgi 20. yüzyılın başlarında giderek artmış, bu nedenle Bab-ı Ali, batılı seyyahların Libya'da serbestçe hareket etmelerine bazı sınırlamalar getirmek durumunda kalmıştı.

Laing ve Richardson, Konsolos Yardımcı Dickson'un 1849'daki seyahatinden önce Gademis bölgesinde bulunmuşlardır. Nitekim Konsolos yardımcısı Dickson'un raporunda kendi gittiği güzergâhın daha önce Laing ve Richardson tarafından kullanıldığı bunun dışında Avrupalılar tarafından bu güzergâhın kullanılmadığı ifade edilmektedir.

Rapordan Yapılan Alıntının İngilizce Orijinalinden Çevirisi**Konsolos Yardımcısı C.H. Dickson'un Trablus'tan Gademis'e Seyahatine Dair Raporundan Alıntı**

Eşlik eden harita genelde kervanlar tarafından kullanılan ve benim de 1849 yılında takip ettiğim Trablusgarp-Gadames arası güzergâhı göstermektedir. Bu güzergâh, bir Katar'ın cep pusulası ile tayin edilen yönlerden yola çıkarak oluşturulan bir küresel iz düşün üzerine oluşturulmuştur. Bir yerden başka bir yere olan mesafeyi belirlemek için; her iki ucu, kervana yaya olarak eşlik eden ve her uzunluğu işaretleyen birer kişi tarafından tutulan 1000 yard (=914 m) uzunluğunda bir ip kullandım. Bende aynı anda bu uzunlukları not ettim ve kalkış ve varış saatlerini işaretledim.

Şuan ki güzergâh, daha önce Avrupalılar tarafından kullanılmadığından dolayı (Benden önce Gadames'i ziyaret eden iki Hristiyan -Büyük Laing ve Bay Richardson- dışında. Bunlardan ilki Fizan'daki Shiaty Vadisi ve diğeri ise Seenawan boyunca ilerlemiştir) Zanzour'dan başlayan en dikkat çekici yerlerin kısa bir tasvirini ekleyeceğim.

Zanzour, Trablusgarp kıyılarında yer alan ve zengin toprak ve kaliteli sularıyla ünlü en güzel bölgelerden biri olarak görülebilir. Ayrıca, bu bölge yaşanabilir ve ılıman bir iklime sahiptir. Yaklaşık 4.000 Arap ve birkaç Yahudi'den oluşan bir nüfusu vardır. Merkezinde eski bir Fas kalesinin yükseldiği bu yerleşim yeri, kaktüs ve incir ağaçlarıyla çevrili bahçelerle uzayıp gitmektedir. Bölgenin ürünleri krallık döneminde de özellikle değer gören- zeytinyağı, kavun, mısır, hurma ve soğandır. Bu bölgeden başlayan geniş bir yol, Seyad ve El Maza vahalarından Trablusgarp'tan 25 mil uzaklıkta olduğu düşünülen Zaviya'ya doğru uzanmaktadır. Burası büyük bir kazadır ve ayrıca baskıncıların meskenidir. Bunların yetki alanında başlıca Orşefana, El-asa ve Suari olarak adlandırılan kabilelere ait ve yaklaşık 20.000 kişilik bir toplam nüfusa sahip El-Harşiya, Boun Asa, Oyba, Sorman, Dahman, Bou-Ajela Ve Zoayha vahaları yer almaktadır. Bununla birlikte 500'e yakın Yahudi yerleşimci de bulunmaktadır. Şunu da gözlemleyebiliriz ki bu bölgedeki yerliler; soylarının "Sidi El-lijeh"adlı ünlü bir Faslı dervişten gelmesi nedeniyle kutsallık iddialarına sahiptir. Geleneklere göre bu derviş, 12. yy 'da bu kesimlerde Muhammed'in dinini ileri süren ilk kişi idi. Toprağı Zanzour'unkinden kalitesiz olsa da, Zaviye de aynı ürünleri vermektedir. Diğer taraftan, bütün bu ürünlere Hükümetin tekeline aldığı tütün ekimini dâhil edebiliriz. Bazı bölgelerde, özellikle sonbahar da sıtmanın çok yaygın olduğu Soagha vahasında, hüküm süren iklim sağlık için çok da uygun değildir. Dikkate değer diğeri bir şey ise hükümetin denetimi altında yapılan ipekböcekçiliğidir. Dut ağaçlarının sayısına bakıldığında, ipekböceklerinin

yetiştirilmesinin bu bölgede hızla yayılması umut verici olsa gerek. Pazartesi ve Perşembe günleri Zaviye’de bir pazar kurulmaktadır ve çevredeki çoğu kabile buraya sık sık uğramaktadır. Zaviye’den yola çıkan kervanlar, öncelikle El-Harshia bahçelerini geçerek 7 mil mesafedeki Hamra isimli bir kuyuya yönelmektedir. Bu kuyunun suyu, Shauabiyeh ve El-Khoreji’ninkinden daha kalitelidir. Trablusgarp’tan 100 mil mesafede olan Cebel Dağları’na 2,5 günlük bir serüvenden sonra ulaşana kadar, yeterli miktarda su burada birikmektedir. Bu dağların eteklerinde yer alan Shukshuk ve Joosh vahaları dışında, Zaviye ve Cebel arasında Shukshuk ve Joosh haricinde hiç köy yoktur. Bu bölgeler şu anki güzergâhımın dışında olduklarından dolayı bunları tanımlamaktan kaçınacağım. Zaviya’dan ayrıldıktan sonra, toprak git gide yükselir ve ancak birkaç kum tepesine rastlanır. Bütün alan, çalılıklarla kaplı bir düzlükten oluşmaktadır. Ama nadir de olsa mısır tarlaları vardır. Bu mısır tarlaları ise Bel-ara ve Jedouri kabilelerine aittir. Haritada El- Gharga olarak işaretli nokta, bu düzlükte bir çukurdaki menzile gibidir.

Ethel Vadisi aktif bir akarsu değil, kışın bir parça yağmur suyunu içeren sadece dar bir sel yatağıdır. Hemen kenarında adını almış olduğu yabani ılgın ağaçları yetişmektedir. Ethel Vadisi’nden ayrılıp (dağlara) yaklaştıkça, git gide kaybolan dorukları ve dik görünüşleri ile bu heybetli dağ sırası tam anlamıyla kendini göstermektedir.

Toprak yükseldikçe, sivri çakıl taşlarının olduğu bu akarsu yatakları, bazen develerin o heybetli ve kendinden emin yürüyüşlerine engel oluyordu. Diğer bölgelerde ise, buralara özgü farklı kokulu bitki ve yabani kekiklerle kaplı tepeler vardır. Kervanlar şu an Yefren, Zintan ya da Rujban’a doğru yol almaktadır. Fakat bu yolculuk deve binicilerin bu bölgelerin yerlisi olması sebebiyle genelde Zintan ve Rujban’a doğrudur. Yefren önemli bir bölgedir. Yetkisi Gadames, Cebel ve Gharian bölgesine kadar uzanan kaymakam ya da vali yardımcısının meskenidir. 1844 yılında Cebel’in zaptından beri, Türkler Yefren’de bu dağlardaki askeri güçlerin toplam sayısı olan ve 500 birliği barındıran bir kale inşa etti.

Son zamanlarda ise, dağların eteklerinden bu kaleye doğru giden bir askeri yol inşa edilmiştir. Cebel, açıkça Atlas zincirinin bir devamıdır ve Tunus sınırından başlamaktadır. Ve Gharian’la birleştiği Kirdmeen Vadisi’ne kadar kuzey doğu yönünde uzanmaktadır. Cebel engebeliği ile dikkat çekmektedir. Gharian ve Tarhona bölgelerine olan tezatlığı göze çarpmaktadır. Sayısız dağ geçidi ve uçurumla ikiye ayrılmış devasa kayalar ve taşlar her yerde görülmektedir. Bu devasa kütlelerin üzerine kurulmuş bölge insanına ait köyler bulunmaktadır. Diğer taraftan vadinin aşağısında bulunan mısır tarlaları, hurma ve incir ağaçları göze hoş gelmektedir. Afrikalı gezgin Dr. Owerweg tarafından yapılan gözlemlere göre (Bay J. Richardson’un vazifesi

'ne eklenmiştir.) Yefren civarında yükselen bu bölgedeki en yüksek zirve, deniz seviyesinden 2800 feet yüksektedir. Evler sadece bir katlıdır. Alçak ve gelişi güzel görünümleriyle çok ilkel yapıdadır. Evler alçı taşıyla sağlamlaştırılmış taşlarla inşa edilmiştir, fakat dıştan sıva yapılmamıştır. Fakat Zintan bölgesi bütün bunlara bir istisna oluşturmaktadır. Gharian'da olduğu gibi bölge insanı yer altı odalarında yaşamaktadır. Hiçbir kuyu ya da kaynağın olmadığı bu yerlerde, yağmur suyunu biriktirmek için su depoları inşa edilmiştir. Bu biriken sular, daha sonra sadece evde kullanmak için saklanmaktadır. Yazın ise toprak için hiçbir sulamaya izin verilmemektedir. Fassato ve Yefren, akarsulardan sağlanan en saf ve temiz suya sahiptir.

Cebel'in nüfusunun yaklaşık 60.000 olduğu tahmin ediliyor. Bu rakama genelde Kikleh ve Yefren'de ikamet eden 1000 Yahudi de dâhildir. Cebel 16 kazaya ayrılmış ve bu bölgelerde köylere, her bir köy bir şeyh, bir kadı, bir cami ve bir kesbah'a (Arap mahallelerine verilen ad) sahiptir. Bunlara derebeylik zamanlarında çok amaçlı inşa edilmiş olan gözetleme evi de dâhildir. En büyük ve en çok nüfusa sahip bölge Fassato'dur. Fassato, 11 köye ayrılmıştır ve toplamda yaklaşık 6.000 kişi yaşamaktadır. Doğu-batı yönünde sıralanmış diğer bölgeler ise şöyledir: Rabtah, Kikleh, Yefren (Sedaret), Khlaifa, Riaina, Zintan, Rujban, Raheibat, Hraba, Tumzeen, Kabaa, Hawamid, Evlad-ı Mahmud ve Nalut.

Bölge insanı 3 farklı sınıftan oluşmaktadır: Birincisi, Berberi soyundan gelen asıl yerliler (Aborijinler)dir. Berberi dilini kısmen korumuş olsalar da konuştukları dil, Tuarekler ve Gadames yerlileri tarafından konuşulan dil ile benzerlik göstermektedir. Bu sınıf, İslam'ın 4 mezhebinin herhangi birine ait değildir. Vahabilere benzemekle birlikte bazı inançlarda farklılaşmaktadır. Bu nedenle, kendini İslam'ın bir beşinci tarikatına dâhil etmiş ve kendilerini Khoumsa olarak adlandırmıştır. İkinci sınıf, bir kısmının köylerde ikamet ettiği göçebe Arap kabilelerinden oluşmaktadır. Karışık topluluklarda yaşamalarına rağmen, bu iki sınıf nadiren ya da hiç birbiri ile evlilik yapmamıştır. Ve eski zamanlarda bitmek bilmeyen kan davaları yüzünden birbirlerine sürekli misilleme yapmışlardır. Khoamsa'nın nüfus çoğunluğu Fassato ve Yefren'de ikamet eden yaklaşık 32.000 kişiden oluşmaktadır. Bu ikisinin dışında, 9.000 nüfuslu Siaan olarak adlandırılan diğer bir kabile vardır. Kabile üyeleri, Joosh ve Shukshuk vahaları ile aşağı düzlüklerde yaşamaktadır. Bu vahalar, her biri ayrı ayrı yaklaşık 100.000 olan sayısız koyun ve deve sürüleriyle dikkat çekmektedir. Cebel'de zeytinyağı ve mısır bolluğu vardır. Bunların yanında, hurma, incir, üzüm, kavun, sebze, yün ve tereyağı da bol miktarda bulunmaktadır. Fassato, yaklaşık 12.000 zeytin ağacı ile en çok miktardaki zeytini sağlamaktadır. Genelde ekilen arpa miktarı, ekilen buğday miktarından fazladır ve ortalama 6 katı kadar ürün vermektedir.

Ayrıca, çok miktarda keçi kılından çuval ve yün battaniye üretimi vardır. Fakat bunların hepsi çok kalın ve kaba dokuma şeklindedir. Hükümdarlığın bu bölgesinden alınan vergi miktarı, Gadames hariç, 24.000 mahbub (4.000 l.)tur. Bu miktar, her bir köyün sahip olduğu koyun ve sığır sayısının oranına göre ayarlanmaktadır. Hükümet ayrıca, mısır ve zeytinin yıllık üretiminin ondalık diliminden de pay almaktadır. Bu vergiler, üç aylık, bazen altı aylık taksitler şeklinde ödenmektedir. Fakat bu vergilerin belirlenmesi adaletsiz şekilde olduğu için bölge insanı açısından sonu gelmeyen bir şikâyet nedenidir.

Cebel'de dikkate değer şeyler arasında, sayısız eski Roma dönemi kule kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalıntılar, Cebel'in dört bir yanına dağılmış ve sadece bazıları yazıt özelliği taşımaktadır.

Aşağıdaki kitabe, Yefren'den Zintan'a olan seyahatim esnasında, Roumieh Vadisi'nde bulunmuştur:

DMS
IVLIA FAVS
TINA VIXIT
RPAA NNXXVIII
MXIDXVIV.....ION
RAIVS LIB.

Zintan'dan ayrıldıktan sonra, kervan şuan Sahra Çölü'ne girdi. Derge Vahası'na birkaç mil mesafedeki bir çölün büyük bir bölümü, tamamen bitki örtüsünden yoksun değil. Aksine bol miktarda develer için yiyecek olarak da kullanılan çalılık ve bodur ağaçlar vardır. Diğer taraftan, bu geniş alan antilop, deve kuşu, kudu (bir antilop türü) ve yabani tilkilere ev sahipliği yapmaktadır.

Cebel ve Derge arasında herhangi bir köy yoktur. Tlagsheen, Zintan'dan 2 günlük seyahat mesafesinde olan tek su kuyusudur. Rotamın haritada işaretli diğer noktaları, menzil ve diğer önemli yerlerdir. Bütün hat (yol) üzerinde, ara sıra, kumtaşlarından oluşmuş tepe çıkıntıları görülüyor. Bu tepe çıkıntıları, atmosferin etkisiyle ve nadiren de olsa birkaç kum tepesinden dolayı biraz siyah görünmektedir. Bazı alanlarda, toprak oldukça verimlidir. Özellikle, Arap göçebelerin sürüleri ile uğradığı bahar aylarında zengin bir otlak vardır.

Hamada platosu, Sara'dan Fezan'a kadar uzanan geniş taşlı bir düzlüğü kapsamaktadır. Sreer-aj-jeleb ise bir çöldür. Ve bir uçtan diğer uca geçen koyunlar için ölümcül/tehlikeli olmasından dolayı bu ismi almıştır.

6 günlük seyahatten sonra kervan, dağlara 180 mil mesafedeki Derge'ye vardı. Birbirine çok uzak olmayan ve taşlı tepelerle birbirinden ayrılmış; Derge, Tugoutta, Matris ve Ifilfelt adlı 4 vahadan oluşmaktadır. Matris diğerlerinden daha yüksektir. Bir tane tuz platosu, onu (Matris) ve Derge'yi ayırmaktadır. Bu, belki de Matris'in ikliminin sağlıksız oluşunu açıklamaktadır. Benzer şekilde, Matris hariç, bu vahaların suyu sağlığa zararlı

kabul edilebilir. Nüfus 2.000 civarındadır ve Gadames'ten farklı olarak, genelde kırsal kesimde ikamet etmektedirler. Fakat yine de, aynı dili konuşmaktadırlar. Temel ürünler üstün kaliteli hurma, mısır ve üzumdür. Az miktarda da olsa elma ve sebze yetiştirilmektedir.

Bu vahalar, Trablusgarp Paşasına yıllık 1.050 mahbub (1.751) vergi ödemektedir. Bununla birlikte, yıllık mısır üretiminin onda birinden pay vermektedir.

Derge'den Games'e doğru ilerledikçe, yol başlangıçta, sarp ve zorludur; ve Attaf Vadisi olarak adlandırılan derin bir dolangaç (labirent) arasından, ve daha sonra ise, Shaabeh Çukuru'na doğru yüksek kum tepeleri üzerinden uzanmaktadır. Burada ise yol, temelinde Gadames'e doğru giden yolun geçtiği Krub olarak adlandırılan iki yüksek tümseğe doğru yaslanarak kuzey-batı yönünde git gide yükselmektedir. Sahaabeh ve Krub, Shaanbah haremilerinin uğrak yeri olarak dikkat çekmektedir. Krub'tan bakıldığında, Gadames palmyeleri ufukta koyu bir çizgi görüntüsü vererek fark edilebiliyor. Bu vahaya (Gadamis) yaklaştıkça toprak, kalın jips (kireçtaşı) katmanları üzerinde kıvrılıp bükülerek gitmektedir.

Son yorumlar. Ölçümlere göre, Trablusgarp'tan Gadamis'e olan mesafe 320 mildir. Tüm yolculuk, molalar/duraklamalar hariç, 17 gün sürmektedir. Bu yol, en kısa olan değildir. Cezayirli haramilerin saldırısına daha az maruz olması nedeniyle, kervanlar tarafından daha kestirme olan Seenawan ve Hraba yollarına tercih edilir. Bu yollardan seyahat 10 gün sürmektedir ve günlük ortalama 25 mil olacak şekilde toplam mesafe 250 mildir. Seyahatim, kış mevsiminde vasatın üzerinde bir kervan yolculuğu olarak kabul edilebilir. Günde, 8 saatte ortalama 18 mil ya da saatte 2¼ mil şeklinde hesaplanabilir.

Sahra'nın bu bölümünün coğrafik yapısında göze çarpan özelliği, sayısız deniz kabuğu ve diğer organik kalıntıların olmasıdır. Bütün bunlar, Tlagsheen tarafında ve Derge çevresinde görülebilir. Ve buldukları bölge, az çok sadeliğe işaret etmektedir.

Değerlendirme

Libya, 19. yüzyıl boyunca birçok Avrupalı seyyah ve diplomat tarafından ziyaret edilmiştir. Özellikle İngiliz ve Fransız seyyahlar ve diplomatlar Afrika'da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu seyyahlar daha çok Trablusgarp üzerinden Merkezi Afrika'ya doğru hareket etmişler, tanık oldukları coğrafyaları ve olayları kayda geçmişlerdir. Özellikle Afrika üzerinde akademik çalışmaların çok fazla olmadığı ülkemizde bu türden eserlerin çeviri yoluyla dahi olsa akademik dünyaya kazandırılması gerekmektedir. Tarafımızca yapılan bu çalışmanın az da olsa Libya üzerine yapılacak çalışmalara katkıda bulunması amaçlanmıştır. Nitekim bu çalışma 1848 yılında Libya'da bulunan İngiltere Konsolos yardımcısı C.H.

Dickson'un kendi gözlemlerinde oluşmaktadır. Ayrıca bu eser Libya'nın sosyo-ekonomik yapısını açıklaması bakımından oldukça önemlidir.

Bu rapor, İngiltere'nin Libya Konsolos Yardımcısı C.H. Dickson'un, Libya'nın Osmanlı döneminde merkez sancağı olan Trablusgarp'tan diğer önemli merkez Gademis'e yolcuğundaki deneyimlerini içermektedir. Dickson eserinde bazı yer ve kabile isimlerine değinmiştir. Bu yerleşim birimlerinin Osmanlı kayıtlarında zikredildiği anlaşılmıştır. Fakat bölgesel ifadeler ve tanımlamalardan dolayı resmi kayıtlara geçmeyen bölge ve kabile isimlerinin kullanıldığı da olmuştur. Bununla beraber günümüzde bazı yerleşim birimlerinin artık olmadığı ve coğrafi tanımlamaların değişmesi nedeniyle yer ve kabile isimlerinde değişiklik yapılmamış, eserin orijinaline sadık kalınmıştır.

